

FERDINAND VERBIEST EN DE ONTDEKKING VAN CHINA

Leesexemplaar

VEERLE DE VOS

Alles onder de hemel

天下

**Ferdinand Verbiest
en de ontdekking
van China**

P E L C K M A N S

BEKNOPTE TIJDLIJN VAN CHINA

circa 3000 v.C.	Fuxi, mythische stichter van de Chinese beschaving
circa 2350-2200 v.C.	Yao en Shun, mythische wijze keizers van China
	Confucius (551-479 v.C.), filosoof
221-206 v.C.	Qindynastie, de eerste dynastie die China verenigt
1368-1644	Mingdynastie
	Nurhaci (1559-1626), grondlegger van de Mantsjoestaat → 1601 : Matteo Ricci vestigt zich als eerste jezuïet in Peking
1644-1911	Qingdynastie
	Kangxi (1654-1722), derde Qingkeizer
1912-1949	Republiek China
	→ 1925 : Puyi, de laatste keizer verlaat de Verboden Stad
1949-...	Volksrepubliek China

INHOUD

9 *De toespraak*

EUROPA

15 *Lissabon, maart 1657*

21 *Kortrijk, 1640*

29 *Mechelen, 1641*

35 *Cádiz, 1647*

43 *Het archief*

47 *Brussel, 1652*

55 *Antwerpen, 1653*

65 *Leuven, 1654*

73 *Amsterdam, 1655*

81 *Genua, 1656*

AZIË

91 *Mantsjoerije, 1625*

101 *Makassar, 1658*

109 *De bibliotheek*

115 *Xi'an, 1660*

127 *Peking, 1664*

135 *Shanghai, 1665*

143 *Kanton, 1666*

153 *Peking, Verboden Stad, december 1668*

ALLES ONDER DE HEMEL

- 165 *De laatste keizer*
169 *Peking, Verboden Stad, 1668*
179 *Kanton, 1670*
189 *Peking, de zuidelijke studeerkamer, 1671*
199 *Shanghai, 1672*
211 *Peking, 1675*
219 *Grens met Rusland, 1676*
229 *Changshu, 1676*
239 *Peking, 1678*

TERUG NAAR HET WESTEN

- 249 *Macau, 1680*
257 *Mantsjoerije, 1682*
269 *Antwerpen en Amsterdam, 1683*
277 *Mongolië, 1683*
287 *Versailles, 1684*
295 *Rome, 1685*
301 *Londen, 1687*
311 *Peking, 1688*
319 *Lissabon, maart 1692*
327 *De partijschool*
333 *Dankwoord*
335 *Beknopte bibliografie*

‘灯前乡语各西东，
未解还教笔可通。
我写蝇头君写爪，
横看直观更难穷。’

*‘In het lamplicht spreken wij onze moedertaal,
jij westers, ik oosters,
alleen door elkaars schrift te leren kunnen we
converseren.*

*Ik schrijf in kleine vliegenkopjes,
jij schrijft in grote trekken als klauwen,
jij horizontaal, ik verticaal,
het blijft zo moeilijk om elkaar te doorgronden.’*

WU LI (吳歷), 1632-1718

*'Geschiedenis is wat overblijft in de zeef wanneer
de eeuwen er doorheen zijn gelopen: een paar stenen,
wat letters op papier, enkele restjes stof.'*

HILARY MANTEL

*'Er was eens een land dat exact in het midden van
de wereld lag, en wiens status werd erkend door volkeren
wijd en zijd. Vandaag noemen we dat land China.'*

HOWARD FRENCH, EVERYTHING UNDER THE HEAVENS

De toespraak

Het is nog vroeg in de ochtend wanneer voor de Volvo-fabriek in Gent de rode loper wordt uitgerold. Onder een wolkeloze hemel wachten Håkan Samuelsson, de Zweedse topman van Volvo, en Li Shufu, de oprichter van autoconstructeur Geely, zij aan zij op het bezoek van de nieuwe Chinese president Xi Jinping en het Belgische koningspaar. Ook tientallen Belgische en Chinese journalisten zijn al vroeg opgetrommeld. Een dag eerder heb ik met diezelfde groep collega's urenlang staan wachten achter een lint in een artificiële grot in het dierenpark in Pairs Daiza waar Xi en zijn echtgenote tijdens hun staatsbezoek het koppel panda's kwam groeten dat China zo genereus aan België had geleend. Xi glimlachte minzaam naar het publiek terwijl zijn stijlvolle vrouw, heel anders dan de onzichtbare echtgenotes van vorige Chinese leiders, op een elegante manier bloemen in ontvangst nam. De hoop hangt die dagen tastbaar in de lucht dat Xi Jinping eindelijk de hervormer zal blijken te zijn waar we in het Westen al zo lang op wachten.

Het bezoek aan de Volvo-fabriek in de lente van 2014 is symbolisch: vier jaar eerder is het noodlijdende Volvo overgenomen door een onbekende Chinese autobouwer. Geely begon in 1986 als fabrikant van koelkasten, toen nog een luxeproduct in China, en breidde nadien zijn productie uit naar bromfietsen en weinig aantrekkelijke automodellen, die nooit door de strenge Europese veiligheids- en milieuvoorschriften geraakten. Met de overname van Volvo slaat Li Shufu een dubbelslag: hij haalt Europese toptechnologie in huis en geeft zijn eigen automerk binnen en buiten China een pak meer aanzien. De doemdenkers die voorspelden dat de nieuwe Chinese eigenaar Volvo helemaal zou leegzuigen om dan de productie cito presto naar

China te verhuizen, hebben ongelijk gekregen: de Volvo-fabriek in Gent bloeit als nooit tevoren. Toch hangt er tijdens het hoge Chinese bezoek aan de fabriek een soort ongemak in de lucht, het gevoel dat er ongemerkt een paradigmaverschuiving heeft plaatsgevonden, het besef dat de rollen zijn omgedraaid. ‘Chinezen leiden president en Koning Filip rond bij Volvo Gent’, vat *De Standaard* het de dag nadien samen. Na het bezoek aan de Gentse autofabriek gaat de autokaravaan – geen Volvo’s maar Mercedesen – naar Brugge, waar Xi Jinping een toespraak zal geven aan het Europacollege.

Vijf jaar eerder was Xi ook al in ons land, toen nog als vicepresident, net na de succesvolle Olympische Spelen in Peking. Het was nog maar een kwestie van tijd, dachten we, voor China ook politiek zou opengaan, en democratische hervormingen zou doorvoeren, naar westers model. Tijdens dat bezoek in Brussel opent Xi de prestigieuze tentoonstelling *Zoon van de Hemel*, waarvoor de Volksrepubliek een indrukwekkende hoeveelheid kunstschaten naar Europa heeft verscheept. De tentoonstelling toont de pracht en praal van het Chinese keizerrijk waar dynastieën elkaar eeuwenlang hebben opgevolgd, maar waar de keizer altijd het middelpunt van het universum bleef. Als ‘Zoon van de Hemel’ had hij als belangrijkste taak om de harmonie in het rijk te bewaren. Dat deed hij door de rituelen correct uit te voeren en als goede vader te heersen over zijn onderdanen en over Tian Xia, 天下, alles onder de hemel.

In een van de zalen die gewijd is aan de Qingdynastie valt mijn oog op een bescheiden tekening. Een zeventiende-eeuwse astronoom heeft de verschillende fases van een maansverduistering getekend en ingekleurd, de aarde in het zwart met daarachter de maan in het geel die langzaam uit haar schaduw tevoorschijn komt. Naast de tekening staan drie stroken tekst, in het Chinees, het Mantsjoe – de taal van de laatste keizers – en het Latijn. De naam van de astronoom staat erbij, in een helder en schools handschrift: ‘Auctore P. Ferdinando Verbiest, Societatis Jesu, in Regia Pekinensi, Astronomia praefecto’. De Vlaamse jezuïet Ferdinand Verbiest, prefect van het bureau voor de astronomie, heeft in 1671 voor de zeventienjarige Kangxi-keizer

de komende maansverduistering uitgerekend en uitgetekend zodat de tiener die vanuit zijn paleis kon volgen.

Ferdinand Verbiest, zo lees ik later, was een van de eerste westerlingen die zich permanent in China vestigden in een tijd waarin het land hermetisch afgesloten was voor de rest van de wereld. Een Nederlandse handelsmissie werd in 1686 naar huis gestuurd met de woorden: 'Elke klomp modder en voet aarde in jullie land is slechts een stofdeeltje dat weggevlogen is uit het Rijk van het Midden' en 'elke lepel water, elke met water gevulde hoefafdruk in vreemde landen vindt zijn oorsprong in de vallende dauw van het Hemelse Huishouden'. De sleutel waarmee de jezuïeten zich toegang hadden verschaft tot de Verboden Stad in Peking was kennis, nieuwe wetenschappelijke kennis over de hemel en de aarde: wiskunde, natuurkunde, astronomie en geografie. Kennis die op dat moment in Europa groter was dan in China. Maar wanneer Verbiest een metersgrote wereldkaart liet ontwerpen voor de keizer, legde hij China in het midden, niet Europa.

Wanneer Xi Jinping tijdens zijn staatsbezoek in 2014 vanuit Gent in Brugge arriveert, is het grootste deel van de pers alweer vertrokken, op weg naar het volgende nieuwsverhaal. Wat de nieuwe president van een opkomende wereldmacht te zeggen heeft interesseert blijkbaar niemand. Wie er wel bij is, hoort hoe Xi 'de toekomstige Europese elite', zoals hij het zelf zegt, een inkijk geeft in het Chinese perspectief. Xi legt uit hoe China voor de industriële revolutie duizenden jaren vooropliep op de rest van de wereld, tot het land in de negentiende eeuw werd aangevallen door buitenlandse machten en gereduceerd werd tot een semikoloniale staat. Hoe de nieuwe Volksrepubliek haar trots terugvond dankzij het socialisme 'met Chinese karakteristieken' en miljoenen mensen uit de armoede haalde. Hoe het westerse ontwikkelingsmodel in China tot een catastrofe zou kunnen leiden. 'Niemand kan China begrijpen zonder alle aspecten van zijn geschiedenis te kennen', zegt Xi nadrukkelijk, en 'de geschiedenis is geen lineaire beweging'. Met andere woorden, als China ooit de wereld domineerde op economisch, technologisch en cultureel ge-

bied, dan zal het dat ooit opnieuw doen. Europa is gewaarschuwd: de korte periode waarin het Westen China de les kon spellen en de wereld domineerde, loopt ten einde.

In de tentoonstellingszaal in Bozar in Brussel, vijf jaar eerder, sta ik lang stil voor de tekening van Verbiest. Ik moet terugdenken aan een rit door Peking op een hete augustusmiddag midden jaren 1990, de zetels van de avondse taxi bedekt met riet tegen de hitte en de ramen halfopen, toen plots een stuk stadsmuur opdook. ‘Dat is de oude astronomietoren’, zei mijn Chinese vriendin terwijl ze zich omdraaide vanuit de zetel naast de chauffeur. ‘Daar heeft iemand uit jouw land gewerkt, *Nan Huairen*.’ Als ik omkijk, zie ik nog net de elegante astronomische instrumenten op het dak oplichten in de zinderende middagzon. Dan zijn we er alweer voorbij gezoefd. Pas in Bozar besef ik dat het om dezelfde man gaat.

Ik blijf een tijdje voor de afbeelding hangen en ontcijfer enkele Chinese karakters: 地, 月, 東, 西: aarde, maan, oost, west, ook drieënhalve eeuw later zijn de karakters nog even helder leesbaar. Toch roept de tekening meer vragen op dan ik antwoorden krijg. Wie was Ferdinand Verbiest, verplant uit een zeventiende-eeuws West-Vlaams dorp naar het hart van een gesofisticeerd wereldrijk, die naast Latijn en Mandarijn ook een obscure taal als het Mantsjoe meester was? Wat voor relatie had hij met de Zoon van de Hemel voor wie hij maans- en zonsverduisteringen uittekende? Wie waren de jonge mannen die samen met hem vanuit de Lage Landen voorgoed verkasten naar China en wat bezielde hen? Begrepen ze meer van China dan wij? Is hun ervaring op de een of andere manier nog relevant voor ons, 350 jaar later? ‘Iemand zou daar eens een boek over moeten schrijven’, zegt de vriend die naast me staat. Dat was dus het begin.

EUROPA

欧洲

'Ik rol altijd met mijn ogen als iemand zegt dat de mens een seculier wezen is, waarboven een geloofssysteem is gebouwd. Eigenlijk is het omgekeerd: de mens is een geloovend wezen en de seculiere constructie – het afzweren van je geloof – is een rationalisering.'

DAVID CLAERBOUT, BERG EN DAL OP KLARA, 26 MAART 2023

Leesexamenjaar

Lissabon, maart 1657

'Para nascer, Portugal; para morrer, o mundo.'

(ANTÓNIO VIEIRA s.j., 1608-1697)

Lissabon in de lente is licht. Op de eerste milde avonden in maart wordt de hele stad naar de oevers van de Taag gezogen, die als een breed zilveren lint langs de stad stroomt. Op de oever halen mensen eten boven en maken flessen wijn open, en jongeren laten hun benen bengelen over de kade. Het profiel van een paar vissers tekent zich scherp af in het avondlicht, uit een van de loodsen klinkt muziek. Als het eb is, komen groene keien bedekt met zeepokken en schelpen bloot te liggen en waait de geur van de zee de stad in. Nog even baadt alles in een gouden licht dat de gevels, de straten en de lucht diepgeel kleurt. Dan vallen de koelte en het blauwe duister in.

Elke lente speelt zich in Lissabon hetzelfde tafereel af en verhuizen de blik en de energie van de hele stad weer naar de Taag. Sinds de ontdekkingsreizen van Vasco da Gama meert hier elke lente de India-vloot aan, indrukwekkende houten mastodonten met een hoge voorstevan, vier dekken met krachtige masten en bronzen kanonnen die door de scheepswand priemen. Ouders met kleuters op de arm zakken af naar de kade om te kijken hoe de schepen van de *Carreira da India* worden opgetuigd voor een nieuwe reis naar het Oosten. Soms zijn het er drie, soms vijf, soms acht. Als de schepen op tijd vertrekken, kunnen ze nog voor de zomer Kaap de Goede Hoop ronden en met de gunstige moessonwinden veilig de haven van Goa binnenlopen. In de late lente van het volgende jaar keren ze terug, volgestouwd met specerijen, kisten met porselein en exotische dieren als aapjes en neushoorns.

De Indiavaart heeft de huizen van de rijke burgers in Lissabon veranderd in schatkamers met kasten in donker mahoniehout, tafels ingelegd met ivoor en parelmoer, tapijten uit Gujarat, Chinese theeserviezen en Japanse kamerschermen. De stad zelf is getransformeerd van een uithoek van Europa – ‘waar de inwoners al Afrikaanse lucht inademen’ zoals een bezoeker uit het noorden schrijft – in de hoofdstad van een wereldrijk, dat zich uitstrekt van Brazilië, over de West-Afrikaanse kust en Mozambique, tot India en Macau. De koning heeft zijn Moorse burcht op een van de heuveltoppen ingeruild voor een nieuw en elegant paleis aan de kade, tussen de warenhuizen en de markten, en boven de Casa da India. Vanuit zijn raam ziet hij de galjoenen en kraken die in de rivier voor anker liggen, hij kan het geroep van de dokwerkers horen en het gehamer op de scheepswerf. Op het plein voor zijn paleis speelt een groepje zwarte muzikanten, nakomelingen van Afrikaanse slaven, ook de handel in mensen is een bron van inkomsten voor de Portugese kroon. Hoewel er intussen geknaagd wordt aan het Portugese handelsmonopolie, behoudt de Portugese kroon haar autoriteit over religieuze zaken in het enorme wingewest: iedereen die er aan bekeringswerk wil doen, moet trouw zweren aan de Portugese koning, en met een Portugees visum inschepen op een Portugees schip in Lissabon.

Als Ferdinand Verbiest in maart 1657 in Lissabon aankomt, is hij helemaal klaar voor de reis van zijn leven. Een paar jaar eerder heeft hij zijn portret laten schilderen, als aandenken voor zijn familie in West-Vlaanderen. Hij staat erop afgebeeld als een ernstige jongeman met donkerbruin krullend haar en een trotse maar open blik in zijn lichtbruine ogen. Hij poseert kaarsrecht en kijkt de toeschouwer in de ogen, zijn linkerwijsvinger als bladwijzer in het boek op zijn schoot. Precies een jaar geleden zijn drie goede vrienden vanaf dezelfde plek aan de Taag vertrokken naar China. Het was de bedoeling dat ze samen zouden reizen, maar door omstandigheden heeft hij het vertrek van de vloot gemist. Hij heeft er geen idee van of ze al zijn aangekomen en of ze überhaupt nog in leven zijn.

In de zeventiende eeuw is de reis naar India zowat de gevaarlijkste

ter wereld. De kans om gekaapt te worden, overboord te spoelen, op een zandbank te stranden of te sterven aan scheurbuik is hoog. Toch is er aan passagiers geen gebrek: naast bemanningsleden, soldaten, kanonnières en kooplui varen er Portugese functionarissen mee, veroordeelde criminelen en gelukszoekers, een handvol vrouwen op weg naar een huwelijk, en jonge missionarissen. De meesten van hen zijn jezuiteten zoals Verbiest, herkenbaar aan hun strakke zwarte kleding en het houten missiekruis rond hun nek, hun lichte tred en opgeheven hoofd waarmee ze trots door de stad lopen. Zij voelen zich uitverkoren, want elk jaar zijn er veel meer kandidaten om deze reis te maken dan het hoofdkwartier in Rome er kan uitsturen. In het bureau van de generaal-overste van de jezuitetenorde komt een constante stroom van smeekbrieven aan uit heel Europa, een stroom die in kracht toeneemt telkens wanneer er een *procurator* uit Azië op rondreis is in Europa om jonge rekruten te zoeken. Ook Verbiest is de afgelopen jaren blijven schrijven, bidden en smeken. In zijn hoofd galmen de woorden van stichter Ignatius van Loyola: ga en ontsteek het vuur in de wereld. De jongsten zijn amper negentien, de oudsten midden de dertig. In velen van hen brandt een geheim verlangen om te sterven als martelaar.

Ook dit jaar zijn er in Lissabon jonge jezuiteten toegestroomd uit heel Europa. Verbiest zal de reis maken in het gezelschap van Portugezen, Italianen, Fransen, Duitsers, een Oostenrijker en een landgenoot uit Brussel. De lingua franca van de groep is Latijn, en de verantwoordelijke voor de reis is Martino Martini, een forse en energieke Italiaan uit Trente met een indrukwekkende zwarte baard. Hij heeft deze reis al eerder gemaakt en prent de jonge jezuiteten de regels in: altijd discreet praten aan boord, een voorbeeld van vroomheid zijn voor de andere passagiers, maar niet overdrijven. Niet vasten, want dat vergroot je kansen om niet levend aan te komen, vaak van kleren wisselen en de cabines vegen. Zieken bijstaan, spirituele bijstand bieden aan stervenden, maar opletten om zelf niet besmet te worden. Niet te lang in de bedompte ingewanden van het schip blijven hangen, maar wandelen op het dek om frisse lucht in te ademen. Gokken mag, om de verveling tegen te gaan, maar niet vloeken bij verlies en zeker

niet om grote sommen geld spelen. Om de tijd nuttig door te brengen zal hij hen 's nachts op het dek onderwijzen over de sterrenhemel die wijd en helder boven de zee is gespannen, kennis die hun in China bijzonder goed van pas zal komen.

Op zijn drieëndertigste heeft Ferdinand Verbiest twee jaar noviciaat achter de rug in Mechelen, zeven jaar hogere studies in Leuven, Rome en Sevilla, en een korte carrière als leraar in de colleges van Kortrijk en Brussel. Maar al sinds zijn achttiende weet hij het zeker: wat hij echt wil is vertrekken naar de andere kant van de wereld om er het woord van God te gaan verspreiden. Daarom is hij jezuiet geworden, daarom laat hij zijn geboortegrond achter zich, waar calvinistische predikanten, inquisiteurs, keizers en generaals al honderden jaren strijd leveren. Eigenlijk wou hij naar Zuid-Amerika, maar door een speling van het lot is het Azië geworden. Het Vlaamse en Brabantse lappendeken van weilanden en kerktorens, de heldere jongensstemmen in de gangen van de colleges en de galmende kerkklokken op zondagochtend, binnenkort zullen die vertrouwde beelden en geluiden vervagen tot herinneringen.

Waarvoor hij dat alles inruilt, weet hij nog niet, China is een onbekende vlek, een mythisch en gesloten rijk waar na Marco Polo nauwelijks westerse reizigers een voet hebben binnengezet. In Lissabon hangen de jonge jezuiten aan de lippen van hun begeleider Martino Martini, die hun laat horen hoe het Chinees klinkt en gretig uitpakt met zijn eigen ervaringen en kennis. Hij vertelt hun over de enorme omvang van het rijk en de mensenmassa's die er overal op de been zijn, zodat het lijkt alsof het er elke dag jaarmarkt is. Hij beschrijft de havens waar de boten zo dicht opeengepakt liggen dat het wateroppervlak wel een zee van hout lijkt, en vertelt over de tempels die de Chinezen bouwen en de filosofen en schrijvers die ze lezen. De geschiedenis van China is op zijn minst even oud als die van het Romeinse Rijk, beweert Martini, of misschien wel ouder, en de Chinese cultuur is evenwaardig, zo niet superieur. Jezuiten die hem vragen of ze er genoeg te eten zullen hebben, stelt hij gerust: de Chinese keuken is uitmuntend en zijn eigen lichaamsomvang is daar het bewijs van. Oes-

ters uit de provincie Shandong, varkensvlees uit Guangdong, kastanjes uit Sichuan en lychees uit Fujian, Martini kent en lust het allemaal.

Als het vertrek nadert, neemt de opwinding in Lissabon toe. Op de kade krioelt het van dragers en kruiers die manden, balen en tonnen aansjouwen en met veel geraas de loopplanken oprollen. Alles wat honderden mensen maandenlang in leven moet houden wordt aan boord gehesen: water, wijn, gezouten vlees, vis, scheepsbeschuit, en een hele stoet levende dieren: kippen, varkens, geiten en schapen. Tot slot worden de kisten vol zilver aan boord gebracht die moeten dienen als betaalmiddel. Als alles is ingeladen, gaan de passagiers aan boord om zich te installeren in de overgebleven ruimte. Gegoeude reizigers, zoals de nieuwe Portugese onderkoning van India, krijgen een eigen cabine, maar de armen moeten zich net zoals de bemanning tevredenstellen met een plek op het dek of een vergeten hoek of spleet tussen balen, touwen en zeilen. De jezuïeten horen tot de meer fortunlijke reizigers, ze delen met vier een cabine in het ruim, die verder wordt volgestouwd met hun omvangrijke bagage en extra proviand. Als het schip is volgeladen, lijkt het op een menselijke termietenhoop waar geen kier onbenut blijft. Niet alle reizigers beseffen hoelang de reis zal duren, sommigen gaan aan boord 'alsof de bestemming maar een paar kilometer ver is, met niet meer dan een hemd, twee broden onder hun arm, een stuk kaas en een pot marmelade' schrijft een jezuïet naar Rome.

De dagen voor het vertrek brengen Verbiest en zijn reisgenoten door met rusten, mediteren en bidden. Elke ochtend klimmen ze naar de Bairro Alto, waar de São Roque-kerk van de jezuïeten zich verheft boven de rest van de stad. Tussen de witgekalkte muren versierd met kleurrijke *azulejos* en barokke vergulde kapellen staan vooraan, hoog boven het altaar, de iconen en stichters van hun orde: de Baskische edellieden Ignatius van Loyola en Franciscus Xaverius, die hun rijkdom en titels aflegden om de Orde van Jezus te stichten en in zijn spoor hun leven te wijden aan het zielenheil van de mensheid. Het is Xaverius die in opdracht van Ignatius afreist naar Azië, op de schepen van de Portugese koopluï, om daar de boodschap te verkondigen dat

er na dit leven een ander leven wacht, een beter leven, voor wie zich bekeert tot het christendom. Als ze links van het altaar de sacristie ingaan, zien ze zijn miraculeuze leven afgebeeld in een reeks kleurrijke schilderijen die boven ebbenhouten kasten hangen. Ze zien hoe Xaverius als eerste jezuïet de Taag afvaart, hoe hij onderweg over de rand van het schip wordt getild om met zijn voeten het zeewater in drinkbaar water te veranderen en hoe hij een aanval afslaat van piraten uit Sumatra. Hoe hij na zijn aankomst in India zieken geneest en een dode doet opstaan in Sri Lanka, terwijl hij 's nachts gekweld wordt door demonen. Hoe hij in 1552 uitgeput en dodelijk vermoeid neerzigt op een eiland, niet ver van de Chinese kust. Pas dertig jaar na zijn dood zullen 'de poorten van het Chinese keizerrijk' opengaan voor zijn eerste volgelingen.

De dag voor hun vertrek zeggen de jonge jezuïeten, net zoals de andere passagiers, de laatste keer hun biecht, zodat ze met een zuiver gemoed aan boord kunnen gaan. Ze wonen een mis bij in het Hiëronymusklooster in Belém, waar ze God om een veilige overtocht smeken. Terwijl in de hele stad processies uitgaan om het lot gunstig te stemmen, worden de jezuïeten en hun begeleider Martini ontvangen door de koning, die hun elk persoonlijk zijn zegen geeft. Daarna scheidt iedereen in om de laatste nacht in Lissabon door te brengen op het schip.

De volgende ochtend wordt het vertrek ingeluid door een reeks kanonschoten. Bij het derde schot worden de zeilen gehesen en de ankers losgegooid, en klinkt er trompetgeschal en gejoel op de kade. Kinderen lopen schreeuwend mee langs de oever als de schepen zich traag in beweging zetten. Vanaf het dek zien de jezuïeten de stad gezwind voorbijglijden. Als hun schip Belém is voorbijgevaren, klinkt het geroep steeds zwakker en wijken de oevers van de Taag steeds verder uit elkaar. Wie achteromkijkt ziet de vierkante toren in het midden van de rivier steeds kleiner worden, tot er enkel een stip overblijft op het water. Voor de meeste opvarenden is de toren van Belém, het symbool van de Portugese veroveringsdrang, het laatste stukje Europa dat ze in hun leven zullen zien. Wanneer de schepen de wijde zee opvaren kijkt niemand nog om.

Kortrijk, 1640

'Vandaag houdt de pure godsdienst in onze Nederlanden stand, en met die godsdienst heerst er vrede, en met die vrede geluk.'

(IMAGO PRIMI SAECULI SOCIETATIS JESU, 1640)

In december 1640 levert de Plantijndrukkerij in Antwerpen een uitzonderlijk fraai en volumineus boek af. Het is opgebouwd als een theaterstuk in zes bedrijven, maar bevat proza, poëzie, redevoeringen, lofdichten en tientallen fijne gravures. *Imago Primi Saeculi Societatis Jesu* – in het Nederlands *Afbeelding van de Eerste Eeuw van de Sociëteit van Jezus* – schetst in bijna duizend pagina's de geschiedenis en de verwezenlijkingen van de jezuiten in de Lage Landen tijdens de eerste honderd jaar van hun bestaan. De hoofdstukken lopen parallel met het leven van Christus, van zijn geboorte en kindertijd tot zijn lijdensweg en glorieuze herrijzenis. De anonieme auteurs beschrijven hoe het calvinisme succesvol is teruggedrongen, hoe de verenigingen en colleges van de jezuiten groeien en bloeien – 'zelfs de ketters sturen hun kinderen naar onze scholen' – en hoe hun uitgezonden broeders het geloof verspreiden over de hele aardbol. De absolute blikvangers van het boek zijn de tientallen fraaie emblemen aan het einde van elk hoofdstuk: een ingenieus raadsel dat bestaat uit een afbeelding, met daaronder een moraliserende spreuk en een gedicht, waarbij het aan de lezer is om het verband tussen de drie te ontdekken. Het is een genre waarin de jezuiten uitblinken, waar ze hun leerlingen in trainen en mee uitpakken op de jaarlijkse *affixio's*, de tentoonstellingen met eindwerk van studenten in hun colleges. Er worden meteen duizend exemplaren van het boek gedrukt bij Baltha-

sar Moretus, waarvan de jezuiten er zelf vierhonderd afnemen. De teksten zijn in het Latijn, want de jezuiten van de provincie Flandro-Belgica willen dat hun uitzonderlijke successen ook in de andere provincies bekend raken. Hoewel het een duur boek is, is de eerste uitgave in een mum van tijd uitverkocht en ook de Nederlandse vertaling gaat vlot over de toonbank.

Het blijft niet bij een boek alleen. In alle huizen en colleges van de provincie wordt een heel jaar lang uitgebreid gevierd. Eind september 1639 wordt het jubeljaar ingezet met feestelijke misvieringen in alle jezuitenkerken in het land. De nieuwe Ignatiuskerk in Antwerpen – die de Antwerpse kunstenaars Rubens en Van Dyck mee hebben helpen decoreren – wordt versierd met wandtapijten en schilderijen die de tekeningen uit *Imago Primi Saeculi* afbeelden. Na die plechtige opening worden de feesten uitbundiger, met literaire wedstrijden, processies, triomfbogen, en theateropvoeringen die uitmonden in heuse klank- en lichtspelen. De vierhonderd leerlingen van het Antwerpse college, het grootste in het land, voeren een grandioos theaterstuk op dat wordt gespeeld op drie podia tegelijk, de hemel, de aarde en de hel. De hele omgeving van de kerk wordt verlicht met brandende pektonnen op hoge palen. In Mechelen is er een rondraaiend podium gebouwd voor een balletopvoering die wordt afgesloten met vuurwerk, en ook in Brussel spelen de leerlingen theater. De boodschap is overal dezelfde: dankzij de jezuitenorde triomfeert in de Lage Landen het ware geloof over het kwaad en de ketterij, en bloeien onderwijs en moraliteit als nooit tevoren.

De geruchten over het feestgedruis in de Zuidelijke Nederlanden bereiken ook het hoofdkwartier van de jezuiten in Rome. Hoewel de generaal-overste van de orde, de Romein Muzio Vitelleschi, toegeeft dat de Belgische provincie ‘de bloem van de Orde van Jezus’ is, tikt hij de provinciaal-overste in Antwerpen in een brief toch op de vingers. Hij vindt de feestelijkheden te opulent, schrijft hij, en drukt zijn bezorgdheid uit over ‘dat boek dat jullie aan het schrijven zijn’. Maar de jezuiten in de provincie Flandro-Belgica leggen de kritiek naast zich neer en vieren onverstoord verder. Overigens moeten hun

collega's van de provincie Gallo-Belgica – met Lille als hoofdzetel – nauwelijks voor hen onderdoen. Samen tellen de twee provincies op dat moment 1500 leden, ze bezitten 43 residenties en 32 colleges, goed voor bijna 10.000 leerlingen. Dat is een hele hoop gefeest.

In 1640 is Ferdinand Verbiest zestien en zit hij in het laatste jaar – de zogenaamde retorica – van het college van Kortrijk, dertig kilometer van Pittem, het dorp waar hij geboren is. Het college van Kortrijk is een van de oudste uit de hele provincie en telt enkele honderden leerlingen. Ook daar worden kosten noch moeite gespaard voor de viering van de orde, dankzij een genereuze bijdrage van het stadsbestuur. Verbiest en zijn medeleerlingen vormen een grote levende piramide die verlicht wordt met honderd kaarsen, een voor elk jaar van het bestaan van de orde. Wanneer de toeloop voor de theatervoorstellingen te groot blijkt, wordt er ruziegemaakt over wie de beste plaatsen krijgt, de burgemeester en zijn magistraten of het kerkbestuur. Aan het einde van de feestelijkheden vuurt de stad kanonschoten af.

Als Ferdinand elf is sterft zijn oudste broer Joost aan de pest. Zelf is hij de vierde van zeven kinderen. Joost was vernoemd naar zijn vader, die baljuw is in Pittem en omstreken, wat wil zeggen dat hij bevoegd is voor het innen van belastingen en rentes, en het tekenen van aktes. Als weeskind heeft hij kunnen studeren aan de universiteit van Douai, op kosten van de stad Brugge, en door zijn huwelijk met Anna van Hecke, een meisje uit de betere Brugse kringen, klimt hij verder omhoog op de sociale ladder. Joost Verbiest is in dienst van de adellijke familie Zuniga, die meestal in Madrid verblijft. Wanneer gravin Isabella de Zuniga de Ayala bevalt van haar eerste kind Inez, de toekomstige dame van Pittem, schrijft Ferdinand, als zoon van de baljuw, een cyclus Latijnse geboortegedichten. De jonge Verbiest laat de mythologische drie Gratiën opduiken bij het wiegje, ze strooien rozen over haar bedje en zingen een wiegelied. De baby laat het zich welgevallen:

Tussen al het spektakel kijkt het meisje naar hen op
en verheugd legt ze haar ogen op elk van de feeën.

Dan glimlacht ze zacht, dan raakt ze haar oortjes aan,
en neemt de rozen in haar handjes en dan in haar mond.

De gedichten worden gedrukt in Kortrijk, bij een uitgever die ook brochures drukt voor het schooltoneel van de jezuiten.

Op zijn twaalfde wordt Ferdinand naar het college van de jezuiten gestuurd, eerst in Brugge, later in Kortrijk. Hij krijgt er dezelfde klassieke zesjarige opleiding die de jezuiten in al hun colleges in Europa hebben uitgerold. Die begint met de rudimenta voor de twaalfjarigen, gevolgd door de figurae, grammatica en syntaxis, en ten slotte de poësis en retorica voor de oudsten. De nadruk ligt op de kennis van de klassieke talen en auteurs, maar er is ook veel aandacht voor de ontwikkeling van de welsprekendheid. De klassen zijn groot – negentig leerlingen vormen geen uitzondering – en hebben een vaste klasleraar die elk jaar mee opschuift. Om zoveel leerlingen de baas te kunnen, hebben de jezuiten een bijzondere methode ontwikkeld die tot in detail staat beschreven in de *Ratio Studiorum*. Elke klas is een strijdtoneel waar twee kampen het tegen elkaar opnemen, met aan het hoofd een *imperator* die zijn ploeg nog eens onderverdeelt in groepjes van vijf, met telkens een aanvoerder. In dat systeem zijn de jongens zelf verantwoordelijk voor discipline, controle op huiswerk en verwerking van de leerstof. Elke maand nemen de twee kampen het tegen elkaar op en het team dat de beste testresultaten haalt, is de overwinnaar. Leerlingen worden uitgedaagd om uit te munten en zichzelf te overtreffen. Een doorsnee schooldag begint om 7.00 uur – een halfuur later in de winter – met het herhalen van de lessen en het inleveren van huiswerk bij de groepsverantwoordelijken. 's Middags is er een misviering in de schoolkapel en dan gaan de lessen verder tot 16.00 uur. De jaarlijkse vakantie begint pas half september.

Een van de leraars van Ferdinand Verbiest in het college van Kortrijk is ook een van de belangrijkste auteurs van de *Imago Primi Saeculi*. Als zoon van een West-Vlaamse herder schrijft Sidronius Hosschius – Syderoen de Hossche – loepzuiver en lyrisch Latijn dat vergeleken wordt met dat van de Latijnse dichter Ovidius, iets wat hem faam

heeft opgeleverd in heel Europa. Een van zijn bijdragen aan de *Imago* is een embleem dat een Metamorfose van Ovidius afbeeldt, waarin de nimf Daphne, achtervolgd door een ziekelijk verliefde god Apollo, verandert in een laurierboom om zo aan zijn avances te ontsnappen. Apollo blijft achter met een laurierkrans, die hij voor altijd bij zich zal dragen. Hosschius maakt er een lofdicht van op de kuisheid, een belangrijke regel voor de jezuiten, waar ze in de *Imago* ettelijke pagina's aan wijden. 'Sla op de vlucht bij de eerste aanblik van Venus, zelfs al maakt ze je uit voor slappeling', schrijft hij in zijn vers, 'doe alsof ze Medusa is' – de monsterlijke vrouw met slangen als haar die iedereen versteent die haar aankijkt. 'Onsterfelijke geschenken had Apollo aan Daphne beloofd', zo besluit Hosschius. 'Maar door te vluchten sleepte ze nog meer in de wacht.' 'Castitas fugiendo vincat, Fuga laurigeros parit illa triumphos', is de spreuk onder het embleem. Moge kuisheid al vluchtend zegevieren, de vlucht brengt zege-lauweren voort. Op de gravure boven het gedicht staat een ranke Daphne met haar armen als takken naar de hemel gericht, haar voeten wortelen in de grond en op haar hoofd groeit een weelderige bos laurierbladeren. Ze kijkt met een triomfantelijke blik over haar schouder naar Apollo, die op blote voeten komt aangerend, een boog in zijn linkerhand, zijn rechterhand op enkele centimeters van haar lichaam.

Aan het einde van de zomer van 1640, als het feestjaar officieel is afgesloten, verlaat Verbiest zijn geboortestreek en trekt naar Leuven, waar hij op 1 oktober wordt ingeschreven in het register van de universiteit. In Leuven studeren op dat moment een kleine tweeduizend studenten. Na jaren van oorlog, rampspoed en pestepidemieën bloeien de stad en de universiteit weer op. In oktober 1640 neemt hij er zijn intrek in pedagogie De Lelie, een van de vier residenties waar de studenten de eerste twee jaar leven en studeren. Elke pedagogie is een opeenvolging van slaaplukalen, eetzaal en collegezaal met elk hun eigen ziekenboeg, bakkerij en groentetuin. Verbiest studeert er 'Artes' met vakken als filosofie, logica, natuurwetenschappen en wis-kunde, en op zondag lessen ethiek. Ook Latijn en klassieke literatuur

staan op het programma, hoewel de universiteit ervan uitgaat dat alle studenten de Latijnse grammatica al onder de knie hebben. Pas na twee jaar is er een eerste examenperiode en wie daar als primus uitkomt, wordt dagenlang gevierd met luidruchtige feestelijkheden in de hele stad. Met dat eerste diploma op zak kunnen studenten vervolgens kerkelijk recht, burgerlijk recht, geneeskunde of theologie gaan studeren.

Maar ook de jezuïeten koesteren grote ambities in Leuven, ze zien de stad met haar eeuwenoude onderwijstraditie als de vanzelfsprekende zetel voor hun eigen hoger onderwijs. Op dat ogenblik is de Leuvense universiteit de enige instelling in de Spaanse Nederlanden – naast de universiteit in Douai – die academische graden mag afleveren. De jezuïeten organiseren er hun eigen gratis colleges theologie en filosofie, maar ze willen ook een leerstoel theologie verwerven binnen de universiteit. Daardoor komen ze frontaal in botsing met het bestuur van de universiteit, die dat beschouwt als een aanval op haar rechten.

In juni 1640, de zomer voor Verbiest aan zijn universitaire studies begint, wordt ook in Leuven een ophefmakend boek gepubliceerd dat een soort spiegelbeeld is van de *Imago* van de jezuïeten. *Augustinus* is het postume werk van wijlen professor theologie Cornelius Jansenius, die twee jaar eerder aan de pest is overleden. Jansenius, geboren als Korneel Jansen in Gelderland en de eerste rector van het befaamde Hollands College, is een oude bekende van de jezuïeten. In 1624 en 1626 stuurt de universiteit hem naar Madrid om de zaak van de leerstoel theologie te bepleiten voor een Spaans gerechtshof. Jansenius doet er zijn beklag over de onstuitbare ambitie van de jezuïeten, ze hebben ‘leur pied sur la gorge de l’université’ schrijft hij aan een vriend in Frankrijk. Zijn demarche is succesvol en hij slaagt erin om ook andere Europese universiteiten te mobiliseren. De jezuïetenorde moet inbinden en haar ambities bijstellen: ze krijgen geen leerstoel binnen de universiteit en hun eigen colleges zijn voortaan enkel nog gratis voor hun eigen leden. De jezuïeten zullen het Jansenius nooit vergeven en doen er alles aan om zijn *Augustinus* te laten verbieden.

Maar professor Jansen, die de laatste jaren van zijn leven tot bisschop van Ieper wordt benoemd, heeft ook inhoudelijk problemen met de jezuiten. Hij vindt hen niet alleen pretentieus, maar ook moreel laks. Als bijzonder vroom man preekt hij intellectuele gestrengheid, ascetisme en een verinnerlijkt geloof. Dat botst frontaal met de voorliefde voor spektakel, klassieke mythologie en barokke praalzucht van de jezuiten. In zijn boek, dat inspiratie haalt uit het leven van de vroegmiddeleeuwse kerkvader Augustinus, schrijft hij dat de mens van nature slecht is omdat hij beladen is met de erfzonde van Adam en dat alleen Gods genade hem kan redden. Maar die genade is voorbehouden voor een klein aantal uitverkorenen, en alleen God bepaalt wie dat zijn. Mensen kunnen niet uit 'vrije wil' tot God komen, wat de jezuiten ook mogen beweren.

De jezuiten beschuldigen de jansenisten met hun donkere predestinatieleer er dan weer van cryptocalvinisten te zijn. Zelf hangen ze een optimistischer mensbeeld aan, geïnspireerd door het humanisme en de renaissance. Mensen beschikken wel degelijk over vrije wil, denken de jezuiten, en ze kunnen door het goede te kiezen dichter bij God komen. En God kunnen ze overal vinden, het komt er alleen op aan hun de weg te tonen. De jansenisten beschuldigen de jezuiten op hun beurt van ketterij, omdat ze de rol van Gods genade minimaliseren. Het is een fundamentele kloof die niet te dichten valt.

In de herfst van 1640 loopt die kloof ook recht door de straten en collegezalen van Leuven en ze verdeelt studenten en professoren in twee kampen. De academische wereld staat op zijn kop en de jezuiten mobiliseren al hun sympathisanten, studenten die lid zijn van de zogenaamde sodaliteiten, hun eigen studentenverenigingen. Maar ook de jansenisten hebben veel aanhangers, vooral onder de professoren. Er worden luidruchtige voordrachten gehouden door voor- en tegenstanders, er zijn debatten en disputen, die soms een hele dag duren.

Ferdinand Verbiest kan de controversie niet ontwijken, want hij zit er letterlijk middenin. In zijn pedagogie *De Lelie* geven enkele van de meest fervente aanhangers van Jansenius les. De regent van De

Lelie, die op dat moment ook plaatsvervangend rector is, doet weinig of niets om de publicatie van het boek tegen te houden, hoewel hem dat nadrukkelijk gevraagd wordt door de pauselijke nuntius. Zijn opvolger in het rectoraat, de theoloog Gerard van Werm, de man die Verbiest enkele maanden eerder heeft ingeschreven in het universiteitsregister, uit zich als een fanatiek aanhanger van Jansenius. Ook heel wat studenten in De Lelie, met wie Verbiest samenleeft, kiezen de kant van hun docenten en uiten zonder schroom hun mening.

De jonge Verbiest kiest eveneens een kant en hij doet dat meteen radicaal. In september 1641, nog voor hij zijn eerste jaar heeft afgemaakt, verlaat hij Leuven en meldt zich aan bij het noviciaat van de jezuiten in Mechelen. Pas twee jaar later zal hij terugkeren naar Leuven, maar dan in een lang zwart gewaad, om zijn filosofiestudies af te maken in het college van de jezuiten.

Mechelen, 1641

*Want niet het vele weten verzadigt en voldoet de ziel,
maar wel het innerlijk voelen en smaken.'*

(IGNATIUS VAN LOYOLA, GEESTELIJKE OEFENINGEN)

Als Ferdinand Verbiest op 29 september 1641 aanklopt bij het noviciaat in het centrum van Mechelen is hij net achttien geworden. De man die hem ontvangt is 'novicemeester' Nicasius Bonaert, tot voor kort studieprefect in het college in Antwerpen, maar nu de verantwoordelijke voor het noviciaat waar alle nieuwe jezuïeten van de provincie Flandro-Belgica gevormd worden. Bonaert overloopt met de jonge Ferdinand een lijst met vragen. Waar is hij geboren? Hoe heten zijn ouders en zijn ze nog in leven? Komt hij uit een familie met een lange christelijke traditie of hebben ze zich recentelijk bekeerd uit het jodendom of het calvinisme? Hoe zit het met zijn spirituele leven, bidt en mediteert hij vaak, en hoe vaak gaat hij naar de mis? Waarom wil hij lid worden van de orde? Zijn er bijzondere figuren die hem inspireren? Maar er komen ook moeilijkere vragen af op de achttienjarige. Is hij bereid alles wat hij bezit in de wereld achter te laten? Ook zijn ouders, broers, zussen en vrienden? Zal hij de armoede even graag zien als zijn moeder? Heeft hij opvattingen die niet stroken met wat de Kerk denkt en is hij bereid die te laten vallen? Is hij bereid om vanaf nu de orde te laten oordelen over zijn ziel, zijn wil en zijn verlangens, en zal hij dat oordeel blindelings volgen?

Als het kruisverhoor is afgelopen, komt het verlossende nieuws dat hij welkom is, en mag hij zijn naam schrijven in het *Album Novitorum*. Vanaf dan zwaait de poort voor twee jaar achter hem dicht. Het no-

viciaat bij de jezuiten duurt een jaar langer dan bij andere religieuze ordes en is de enige periode waarin de jonge mannen zullen leven als echte monniken, in groep. Vanaf nu breekt een periode aan van gehoorzaamheid, stilte en zelfonderzoek, waarin een bel de monotone opeenvolging markeert van opstaan, bidden, eten, ontspannen, misvieringen, mediteren en weer naar bed. In die nauwe cocon vindt intussen een stille maar spectaculaire metamorfose plaats. Hun wil wordt de wil van hun overste, hun gedachten die van de orde en in hun hoofd komt er plaats voor de stem van God. Op twee jaar tijd worden ze gesmeed tot een radertje in de geoliede machine van de orde, klaar om zich in de strijd te werpen als soldaten van Jezus. Als na twee jaar de poorten van het noviciaat weer opengaan, moet er een man naar buiten komen die voluit in de wereld staat, maar die beseft dat hij niet van de wereld is.

Elk jaar komen er een dertigtal nieuwe rekruten aan in Mechelen, vanuit de hele katholieke Nederlanden, van Kassel en Ieper, over Brussel, Gent en Antwerpen, tot Maaseik en Roermond, en af en toe zelfs verder uit het noorden. Velen van hen komen uit de middenklasse, net zoals Verbiest zelf, en met enkele jongens smeedt hij hier banden voor het leven. Zo is er Philippe Couplet, net als hij achttien maar al een jaar eerder ingetreden, een wat bleke maar koppige Mechelaar wiens vader bestuurslid is in de stad. Ook de zeventienjarige Franciscus de Rougemont, die zijn naam twee dagen voor Verbiest in het *Album Novitorum* heeft geschreven, wordt een vriend. De Rougemont is een temperamentvolle maar scrupuleuze jongen uit Maastricht, zoon van een douanier en belastingontvanger op de Maas, in dienst van de Spaanse kroon. Ook Ignatius de Melgaer doet dat jaar zijn intrede, een stille jongen uit Duinkerke die nog geen achttien is, en een jaar later nog een Mechelaar, de eigenzinnige Jan de Coninck. Vanaf nu noemen ze elkaar 'broeder' en spreken met elkaar in het Latijn, behalve tijdens hun vrije momenten. Om negen uur wordt de laatste kaars uitgeblazen en heerst er *silentium magnum*. Dan zijn ze alleen met hun gedachten, tot aan het ontbijt de volgende ochtend.

Nicasius Bonaert, de man die hen de komende twee jaar zal kneden en begeleiden, heeft ambitie voor zijn novicen. Zelf kan hij zich de begindagen van het noviciaat nog herinneren, nadat de jezuiten het voormalige Keizerspaleis, waar de jonge keizer Karel ooit door de gangen rende, in bezit hadden genomen. Met veel inspanning bouwden ze de enorme paleiskeuken met een marmeren zuilengalerij om tot kapel en richtten de zolder in als slaappleaats voor zestig opgeschoten jongens. De al te wereldse taferelen op de muren werden overschilderd en de kaatsspelzalen en luxueuze stoombaden afgebroken. In 1611 werd het nieuwe noviciaat plechtig geopend, in aanwezigheid van de vrome aartshertogen Albrecht en Isabella. In de annalen staat hoe de jonge novicen samendrumden bij de poort om hun aankomst te zien en hoe de edellieden met hun gevolg het hele noviciaat inspecteerden, waarbij de aartshertogin met een mengeling van ontzetting en bewondering opmerkte dat de jongens op strozakken sliepen in plaats van op matrassen.

Bonaert vertelt de nieuwelingen ook over de engelachtige Jan Berchmans, die precies 25 jaar voor hen door de poort van het noviciaat stapte en wiens geest nog altijd door de gangen waart. Hij was een jongen die als vanzelfsprekend de minste klussen opknapte, minutieus de regels naleefde en met zijn pure en mystieke ziel indruk maakte op iedereen die zijn pad kruiste. Op tweeëntwintigjarige leeftijd overleed hij tijdens een pelgrimstocht naar Rome, zonder zijn grote droom te kunnen realiseren: missionaris worden in China. Hij wordt de jongens in het noviciaat voorgehouden als rolmodel en zijn levensmotto wordt hun lijfspreuk: ‘Het gaat er in het leven niet om buitengewone dingen te doen, maar om de gewone dingen op buitengewone wijze te doen.’

Amper enkele weken nadat de poorten van het Keizershof zijn dichtgegaan, wacht de nieuwe novicen een eerste zware beproeving. Novicemeester Bonaert zal hen inwijden in de *Geestelijke Oefeningen*, een reeks meditatie gebaseerd op teksten uit de Bijbel, die de basis vormen van de spiritualiteit van de jezuiten. Net zoals voor alle andere aspecten van het leven in de orde, zijn die oefeningen tot in de

kleinste details uitgeschreven door hun stichter Ignatius van Loyola. Een maand lang moeten ze – in volledige stilte – mediteren over het leven van Jezus. Maar het is niet genoeg om erover na te denken, ze moeten zich voorstellen dat ze er zelf bij zijn: bij zijn geboorte in een hut in Bethlehem, bij zijn preken tussen de gewone mensen, tot en met zijn marteldood aan het kruis. Ze moeten een deel van het publiek worden dat met ingehouden adem luistert naar zijn stem en kijkt naar zijn gezicht, ze moeten de hitte voelen in de straten van Palestina en het stof proeven op hun lippen. ‘Kijk hoe hij verraden wordt door een van zijn beste vrienden tijdens het laatste avondmaal’, zegt hun begeleider. ‘Voel de splinters van het ruwe hout in je vel wanneer hij met zijn kruis door de straten van Jeruzalem loopt, hoor het spuwen van de omstanders, de ondraaglijke pijn als de nagels jullie handen doorboren.’ ‘Besef’, zegt Bonaert, ‘dat Christus dit doormaakte om te boeten voor de zonden van de hele wereld en om jullie te redden. Voel de liefde die hij voor jullie voelt.’

Maar dat is nog niet alles. Bonaert vraagt de jongens ook om zich het moment van hun eigen dood voor te stellen en af te dalen naar de hel. ‘Voelen jullie de hitte op jullie gezicht?’ vraagt hij. ‘Zien jullie de likkende vlammen, ruiken jullie de stank van sulfer, horen jullie het gejammer van de verloren zielen? Dat is wat de ketters en heidenen op deze aarde te wachten staat.’ Troost is in die dagen alleen te vinden aan de voeten van Maria, de moeder van Jezus. Op hun knieën, op de harde vloer van het noviciaat, stellen ze zich haar blauwe gewaad en witte sluier voor, haar milde ogen in haar mooie gezicht en ze smeken haar om hun geloof even sterk te maken als dat van haar.

Het uiteindelijke doel van de meditatiemaand is om de novicen te leren de juiste keuzes te maken en het goede van het kwade te onderscheiden. Daarvoor moeten ze zich in een van hun laatste meditaties verplaatsen naar het ultieme strijdtoneel tussen God en de duivel. Aan de ene kant zit Lucifer op een hoge troon van vuur en rook, terwijl hij zijn duivelse dienaren de opdracht geeft de mensen te verleiden met rijkdom en te prikkelen met eerzucht, waarna ze zich, vatbaar voor alle andere ondeugden, onder zijn banier zullen scharen. Aan

de andere kant zit Christus op de harde grond, tussen de mensen, samen met de aartsengel Michaël, die hun vraagt om in zijn naam de boodschap van armoede en nederigheid te verspreiden op aarde. De novicen moeten een kamp kiezen: onder welke banier gaan ze strijden? Willen ze geld en roem verzamelen, in dienst van het kwade? Of nemen ze de wapens op in het leger van Christus, om het offer goed te maken dat hij bracht voor hen en de wereld?

De meeste jongens kennen dit tafereel al uit het hoofd voor ze aan de meditatie moeten beginnen, want het is een populair thema voor de theatervoorstellingen in de jezuïetencolleges. François de Rougemont, al sinds zijn elfde op internaat in Antwerpen en daarna in Brussel, speelde als zestienjarige de rol van de aartsengel Michaël tijdens de eeuwfeestvieringen in Brussel. Daarvoor had het college een enorm podium laten optrekken dat de hemel en de hel moest voorstellen. Tijdens de voorstelling werd het publiek verbluft door een spektakel met vuurwerk, rook en instortende torens. Alle 232 leerlingen van de hoogste jaren hadden een rolletje in het stuk en De Rougemont, met een vlammend zwaard in zijn handen, zette een bijzonder geloofwaardige en strijdvaardige engel neer, die aan het eind mocht meelopen in de triomfantelijke processie van de overwinnaars, terwijl Lucifer en zijn volgelingen verslagen naar hun gescheurde banier starden. De rest van zijn klas en nadien het hele noviciaat zou hem de volgende jaren 'angelus' of 'engel' noemen.

Hun spirituele begeleider leert de jongens ook om te luisteren naar de bewegingen in hun eigen hart, waarbij ze een onderscheid moeten maken tussen de goede gedachten die van God komen, en slechte gedachten die hun worden ingefluisterd door de duivel. Door de stem van God te leren herkennen, kunnen ze de juiste beslissingen nemen, wordt hun ingeprent. De bedoeling is dat ze op die manier, ook aan de andere kant van de wereld, zonder steun van geestgenoten, troost en antwoorden kunnen vinden. Er zijn geen voorgekauwde antwoorden, en niemand anders kan dat in hun plaats doen, zo leren ze. Critici van de jezuïeten vragen zich luidop af of die opvatting niet in de buurt komt van de calvinistische leer, die predikt dat God zich

zonder tussenkomst van zijn personeel op aarde openbaart aan de mens. Wat is de rol van de clerus nog als de mens de boodschappen van God in zijn eigen hart kan horen?

Niet iedereen haalt het einde van de *Geestelijke Oefeningen*. Niet alle jongeren zijn opgewassen tegen de kracht van hun eigen verbeelding en de uren alleen en intens mediteren, tot laat in de avond, in koude lokalen en op een harde vloer. Naarmate de weken vorderen vallen er gaten in de groep. Wie de oefeningen te zwaar vindt en aangeeft dat hij ermee wil ophouden, moet meteen ook het noviciaat verlaten. Dat gebeurt meestal midden in de nacht, de volgende ochtend vinden de overgebleven novicen een leeg bed.

Aan het einde van de lange maand wacht voor de jongens die het wel volhouden de verlossing, die samenvalt met de laatste meditatie over de verrijzenis van Christus. De novicemeester neemt hen daarvoor allemaal mee naar buiten. ‘Kijk naar de lucht’, zegt hij, ‘en adem diep in. Kijk naar de bomen, zie de bladeren vallen, luister naar de vogels. God is ook hier, in de natuur. Jullie kunnen hem overal vinden, waar ook ter wereld. Jullie geluk zal erin bestaan om dat aan zoveel mogelijk mensen op aarde te vertellen.’ Met de woorden van Ignatius geven ze zich over aan God: ‘Neem, Heer, en aanvaard heel mijn vrijheid, mijn geheugen, mijn verstand en heel mijn wil, alles wat ik heb en bezit. U hebt het mij gegeven, aan U, Heer, geef ik het terug. Alles is van U, beschik erover geheel volgens uw wil. Geef dat ik U mag liefhebben, die genade is mij genoeg.’

Ferdinand Verbiest haalt het einde van de maand. Philippe Couplet, Jan de Coninck, Ignatius uit Duinkerke en Franciscus uit Maas-tricht ook. Voor de rest van hun leven hebben ze hun kamp gekozen.